

„Supratau, kad tai ne pasiskaityti skirta knyga“, –

taip savo pirmąją pažintį su „Lietuvių kalbos žodyno“ I tomu 1942 m. pradžioje Ežvilko progimnazijos bibliotèkoje mena 2011 m. Petro Būtèno premijos laureatas dr. **ANTANAS BALAŠAITIS**, tuomet antraklasis gimnazistas, net nepagalvojęs, kad prie didžiojo žodyno rašymo ir redagavimo jam pačiam teks praleisti net dvidešimt penkerius metus. Su juo kalbėjomės apie pagarbą tėvų kalbai, papročiams, meilę tėviškei, apie darbą, tapusį ne tik pomėgiu, bet ir meile be atsako, apie gyvenimo pilnatvę, kurią suteikia ne tik mėgstamas darbas, bet ir artimųjų meilė.

1949 metais baigėte Ežvilko gimnaziją. Kaip klostėsi tolesnis Jūsų gyvenimas?

Kaip ir kiti abiturientai, svajojau apie tolesnį mokymąsi, studijas, nes žemės darbas netraukė. Tėvai nevertė likti kaime, tuo metu jo ateitis jau buvo neaiški: pradėjo varyti į kolchozus. Nors atestate turėjau bene tik du ketvertus, visi kiti penketai, studijų viltis sužlugdė prie pareiškimo studijuoti būtinas valstiečių pirmininko išduodamas vadinamasis socialinės kilmės pažymėjimas. Ten buvo parašyta: kilęs iš valstiečių, tėvai nekolūkiečiai, mokydamasis visuomeninėje veikloje nepasireiškė. Supratau, kad su tokia charakteristika nebūsiu priimtas į aukštąją mokyklą. Todėl, kaip ir dauguma mano laidos abiturientų, parašiau pareiškimą mokytojauti net į du rajonus. Iš dviejų pasiūlymų: kaimo pradinės mokyklos ir miestelio septynmetės – pasirinkau Tvėrų septynmetę Rietavo rajone.

Kaip sekėsi mokytojauti, ką dėstėte?

Mokslo metus pradėjome penki naujokai: be manęs, dar keturios abiturientės iš gretimos Laūkuvos gimnazijos. Visi buvome laikomi universaliais mokytojais, dėstėme, ką reikėjo. Man teko dėstyti istoriją, vokiečių kalbą ir chemiją.

Sakėte, kad pirmą kartą didįjį „Lietuvių kalbos žodyną“ pamatėte dar gimnazijoje. Kada įvyko antroji pažintis?

Tai buvo mokytojaujant Tvėrų septynmetėje. Kartą mokyklos raštinėje radau pluoštą prof. Juozo Balčikonio instrukcijų žodžių rinkėjams ir kvietimą užrašinėti žodžius. Tai buvo antra, kiek kitokia mano pažintis su didžiuoju žodynu. Išgirdęs daug savo tarmėje negirdėtų žodžių ir pasakymų iš savo šeimininkų, pas kuriuos apsigyvenau atvykęs į Tverų, užrašiau keletą lapelių ir pasiunčiau į Kauną nurodytu adresu – Maironio namai. Tačiau žodyno redakcija tuo metu – 1950 m. – jau buvo išsikėlusį į Vilnių ir senu Maironio namų adresu mano siųsti lapeliai žodyno kartotekos nepasiekė. Iš visų tada užrašytų sakinių atsimenu tik vieną šeimininko pasakymą: „Pūsles sugraužė runkuo nu šaukšta putrą besrebunt“ – taip buvo pasakyta apie tinginį. Supratau, kad tokių pasakymų nedažnai išgirsi. Vėliau, kai jau dirbau Žodynų skyriuje, šis mano atkartotas pasakymas rado vietą „Lietuvių kalbos žodyno“ XIII tome prie žodžio *srebti*. Tačiau tikrasis darbas prie „Lietuvių kalbos žodyno“ po pirmųjų iš Tvėrų pasiųstų lapelių prasidėjo tik po keliolikos metų.

Metus padirbęs Tvėruose, vėl galvojote apie studijas, pasirinkote mokytojo profesiją.

Stojamiesiems egzaminams teko pakartoti per metus jau primirštus dalykus, bet užtat nereikėjo socialinės kilmės pažymėjimo, nes jau buvau dirbęs mokytoju. Išvažiavau į Šiaulius, laikiau egzaminus į Mokytojų institutą, bet čia nebuvo žadama apgyvendinti bendrabutyje, todėl nuvažiavau į tokį pat institutą Klaipėdoje. Ten priėmė. Pasvyravęs tarp istorijos ir lituanistikos studijų pasirinkau lietuvių kalbą, nes jau buvau bepradedęs suprasti, kad reikėtų mokytis, o vėliau ir dėstyti suklastotą, iškraipytą istoriją, o lietuvių kalbos, kaip tikėjaisi, propaganda nesuklastos.

Kas Jums dėstė Klaipėdos mokytojų institute?

Lietuvių kalbos dalykus dėstė Bronius Kalinauskas (vėliau Vilniaus pedagoginio instituto docentas), jaunas lituanistas Vytautas Sirtautas (vėliau Šiaulių pedagoginio instituto profesorius), literatūrą – Steponas Skeivys. Su dėkingumu prisimenu

Antanas Balašaitis 1984 m. žodžių rinkimo ekspedicijoje Kapčiamiestyje (nuotr. iš Lietuvių kalbos instituto Leksikografijos centro archyvo)

Sirtautą, mane priėmusį keletą mėnesių padirbėti katedros laborantu (vis priedas prie stipendijos), jo pokalbius apie ateities siekius, skatinimą baigti aukštąjį mokslą, mat Klaipėdos mokytojų institutas buvo dvimetis ir jį baigus 1952 m. reikėjo dvejus metus atidirbti paskirtoje mokykloje. Mane paskyrė į Kretingos rajono Kaštenos vidurinę mokyklą.

Po dvejų darbo metų išvažiavote studijuoti į Vilnių. Tarp vilniškių dėstytojų – filologų bendruomenei gerai pažįstami žmonės.

Mane priėmė į Vilniaus pedagoginio instituto trečią kursą. Tokių jau mokykloje padirbėjusių studentų buvome keletas. O lietuvių kalbos dalykus, be Broniaus Kalinausko, dėstė ir docentė Elzė Mikalauskaitė, Juozas Jasinevičius, iš jaunesnių Vincentas Drotvinas ir Zigmas Zinkevičius (dabar profesoriai), literatūrą – docentas Jonas Riškus, Aldona Vaitiekūnienė, Vincas Auryla, Petrė Česnulevičiūtė.

Studijas baigėte su pagyrimu. Fakulteto tarybos posėdyje jaunųjų specialistų skirstymo komisijai buvote rekomenduotas studijuoti aspirantūroje Lietuvių kalbos ir literatūros institute.

Bet ir vėl atsirado kliūčių. Tais metais išėjo SSRS aukštojo mokslo ministerijos nutarimas, kad į aspirantūrą galima priimti tik dvejus metus atidirbusius po studijų aukštojoje mokykloje. Praradęs viltį studijuoti aspirantūroje, nuėjau į Švietimo ministeriją paskyrimo į mokyklą. Pasiūlė direktoriauti net trijose vidurinėse. Pasirinkau Sidabravą (Šeduvos rajone). Spalio pradžioje kaip jaunas specialistas peržengiau trečios mokyklos slenkstį, dėl visko Institute palikęs savo naująjį adresą. Greitai apsipratau ir su savita šeduvių šnekta, buvau besusitaikęs su dvejų metų atodirbiu už studijas, bet sulaukiau netikėtos kalėdinės dovanos. Iš Lietuvių kalbos ir literatūros instituto gruodžio 21 d. gavau pranešimą, kad nuo 1957 m. sausio 1 d. esu priimtas į Mokslų akademijos aspirantūrą.

Taigi, svajonė išsipildė.

Taip. Sausio viduryje palikau mokyklą ir grįžau į Vilnių. Kodėl nesilaikant Maskvos nutarimo buvau priimtas į aspirantūrą, paaiškėjo daug vėliau. Kitiems Mokslų akademijos institutams tais metais neįvykdžius aspirantų priėmimo plano, akademikas Borisas Larinas, kurį laiką dirbęs Lietuvių kalbos ir literatūros instituto direktoriaus pavaduotoju, pasiūlė išeitį – priimti mane ir gelbėti bendrą planą. Taip prasidėjo mano studijos aspirantūroje ir mokslinis darbas.

Beje, čia sutikote ir būsimus artimus savo draugus Aloyzą Vidugirį ir Kazimierą Pakalką.

Bendrabutyje apgyvendino su dialektologu nuo Kašakiškio Aloyzu Vidugiriu, tame bendrabutyje taip pat gyveno Kazimieras Pakalka. Pažinau jį dar iš studijų Pedagoginiame institute, kai reikėjo išlaikyti papildomą baltų kalbotyros egzaminą pas ne ką vyresnį dėstytoją, o metais vėliau baigęs aspirantūrą ir jis pradėjo dirbti Žodynų skyriuje. Abiejų mūsų pavardės pasirodė LKŽ VII tomo pratarmėje kaip korektūros skaitytojų. Bendra kaimietiška kilmė ir gyvenimo patirtis suartino mus tris visam laikui. Pasitardami rašėme pirmuosius mokslinius straipsnius. Bendravau su Kazimieru ir žodžių rinkimo išvykose Zarasų, Molėtų, Varėnės rajonuose.

Jonas Klimavičius neseniai Lietuvių kalbos instituto išleistoje Jūsų darbų bibliografijoje įdėtame straipsnyje „Iš širdies ir iš peties“ rašo: „Pirmiausia Antanas Balašaitis – terminologas, pirmosios terminologijos disertacijos autorius. Ir jei būtų galėjęs šiuo keliu toliau eiti, lietuvių terminologijos mokslas būtų tikrai sparčiau ir sėkmingiau kilęs ir brendęs.“ Jis siūlo pagal Jūsų disertaciją parengti knygą. Tai kas esate – terminologas ar žodynininkas?

Instituto direktoriaus pavaduotojas Žodynų skyriaus (tada vadino sektoriumi) ir terminologų grupės vadovas Jonas Kruopas pasiūlė disertacijos temą – patyrinti lietuviškų kalbotyros terminų kūrimo istoriją. Jis pats ir vadovavo. 1961 m. gruodžio 14 d. Vilniaus universiteto Filologijos fakulteto taryboje apgyniau kandidato (dabar daktaro) disertaciją „Lietuvių kalbotyros terminų istorija“ (oponavo Borisas Larinas ir Vincas Urbutis). Taigi, tapau terminologu, bet šioje grupėje ilgiau neužsibuvau, nors terminų klausimais ir vėliau rašinėjau straipsnius ir straipsnelius. O po dvejų metų buvau paskirtas į Žodynų skyrių.

Taigi, ne pasirinkote, o buvote paskirtas ir prie „Lietuvių kalbos žodyno“ dirbote dvidešimt penkerius metus. Straipsnyje „Pagarba gimtajam žodžiui ir Tėviškei“, įdėtame Lietuvių kalbos draugijos interneto svetainėje, apie darbą prie žodyno taip rašote: „rašiau ir redagavau jo 8–14 tomus, 14 vasarų su studentais vaikščiojome po kaimus ir užrašinėjome jam žodžius.“ Remdamasi minėtame Jono Klimavičiaus straipsnyje pateiktais duomenimis, pridursiu, kad 1963–1984 m.

lankėtės net 33 vietovėse. Jūsų užrašyta per 20 000 kartotekos lapelių. Kada pamilote žodynininko darbą, ką menate apie žodyną rengusius žmones?

Kai pradėjau dirbti, vadovas ir vyriausiasis LKŽ redaktorius Jonas Kruopas įteikė susipažinti didžiojo žodyno redagavimo instrukciją, parengtą Antanės Kučinskaitės, paliepė paskaityti žodyno tomus, o iškilusiais klausimais tartis su teksto redaktoriumi Jonu Paulausku. Kartotekos dėžutes teksto rašytojams skirstanti Zuzana Jonikaitė įteikė ir man dėžutę. Parodžiusi parašyto teksto pluoštą, paliepė tokia pat tvarka rašyti: dešinę lapo pusę palikti papildymams.

Jau buvo rašomas M raidės žodžių tekstas. Pirmasis mano rašytas žodis buvo *moteriška*. Lengva buvo rašyti žodžius iš raštų. Sunkiau sekėsi su tarmiškai užrašytais sakiniais, dažniausiai Mato Untulio. Reikėjo palikti morfologines tarmybes, o dėsningą fonetiką atstatyti į bendrinę kalbą. Vienas iš pirmųjų buvo jo iš Šačių užrašytas sakiny su žodžiu *možis*: *Možiūo* (nedidelei iškilmei) *kepė meisas katilaičiūse – blėkų neturėjo*. Teko klausti alsėdiškės Zuzanos Jonikaitės: ji paaiškino, kas tas *možis*, kad čia esanti naudininko forma. Buvo patarta keblesniais atvejais klausti žodyną rašančių įvairių tarmių atstovų ir dialektologų. Mat buvo laikomasi Balčikonio rekomendacijos į Institutą priimti tik tarmių atstovus. O jų buvo iš įvairių vietų: Bronė Vosylytė nuo Alizavos ir Antanė Kučinskaitė nuo Salāmiesčio, Sofija Kėzytė iš Utenos, Irena Ermanytė ir Vytautas Vitkauskas nuo Kuršėnų, Jonas Klimavičius nuo Pilviškių, Kazimieras Pakalka nuo Daugėlišio ir kt. Geriausias tarmių žinovas buvo iš Dialektologijos skyriaus 1964 m. atkeltas Vytautas Vitkauskas.

Aplinka Žodynų skyriuje buvo draugiška, nė vienas vyresnis kolega neatsisakydavo paaiškinti keblesnių klausimų. Matydamas, kaip Antanė Kučinskaitė ir kiti žodynininkai su meile dirba, ir aš šį darbą pamilau.

Bet 1985-aisiais – po dvidešimt penkerių darbo Žodynų skyriuje metų – nusprendėte išeiti iš Instituto ir pereiti į „Mokslo“ leidyklą Filologijos redakcijos vedėju.

Čia pacituosiu savo pareiškimą Instituto direktoriui, kurį 1985 m. kovo 4 d. įteikiau Žodynų sektoriaus vadovui Kaziuui Ulvydui, ir viskas paaiškės: „Institute dirbu 26-tus metus. Daugiau kaip 10 pastarųjų metų redaguju didįjį „Lietuvių kalbos žodyną“ (XI, XII, XIII, XIV tomus), t. y. dirbu vyresniojo mokslinio bendradarbio darbą. Toliau šitaip dirbti negaliu, todėl prašau nuo š. m. kovo 31 d. atleisti mane iš instituto.“ Visą laiką, kol dirbau Žodynų skyriuje, buvau jaunesnysis mokslinis bendradarbis. O su jaunesniojo alga buvo sunku išlaikyti šeimą, kurioje augo trys vaikai, taip pat reikėjo rūpintis abiem uošviais. Todėl nuolat teko dirbuotis papildomai. Kovo 29 d. skaudama širdimi atsiveikinau su didžiuoju žodynu ir Vileišio rūmais Antakalnyje, kurie buvo tapę lyg ir antrais namais. Su bendradarbių palinkėjimais išsinešiau dovanotą LKŽ XIII tomą. Tiesa, bendradarbiavimas su Institutu buvo atsinaujinęs, kai 1992 m. reikėjo leisti „Dabartinės lietuvių kalbos žodyną“. Tada dirbau Mokslo ir enciklopedijų leidykloje ir jos direktorius Zigmantas Pocius paskyrė mane kaip Filologinių leidinių redakcijos vedėją, turintį žodynininko darbo patirties, peržiūrėti šio žodyno rankraštį, nes trečias leidimas buvo parengtas dar sovietinės propagandos sąlygomis. Todėl rūpinasi, kad DŽ₃, pasirodysiantis nepriklausomoje Lietuvoje, būtų be okupacinės valdžios ir ateistinės propagandos įbrukto mąstymo nuosėdų.

2011 m. gruodžio 10 d. per Lietuvių kalbos draugijos Panevėžio skyriaus surengtą Kalbos dieną Panevėžio dailės galerijoje Jums ir kraštotyrininkui, Panevėžio Juozo Balčikonio gimnazijos muziejaus vadovui Vytautui Baliūnui buvo įteikta Petro Būtėno premija. Ką reiškia Jums šis apdovanojimas?

Džiaugiuosi, kad po kurio laiko į mano meilę didžiajam „Lietuvių kalbos žodynui“ buvo atsakyta jam taip pat nusipelnusio kalbininko vardo premija, ir dėkoju Lietuvių kalbos draugijos vadovams už pagerbimą.

Per Jūsų darbų bibliografijos pristatymą Jūsų duktė Aušra, beje, taip pat lituanistė, pasakė: „Ne visi tėtuko darbai šioje bibliografijoje surašyti. Reikėtų pridurti: užaugino tris vaikus ir dešimt anūkų. Jie visi buvo ir yra jo mylimi, o vaikystėj dažnai dar ir pakiloti.“ Kas Jums, mokslo žmogui, yra šeima?

Tai šventas, labai brangus dalykas. Be jos nebūtų buvę ir mano mokslo darbų. Man šeima buvo užuovėja. Kaip ir dauguma mano kartos žmonių, tradicinę šeimą laikau vertybe. Kai sulaukiau anūkų, dar buvau stiprus, todėl galėjau, kai jie pas mus ateidavo, kiekvieną pakiloti ir palinkėti, kad augtų didelis ir sveikas.

Ačiū už pokalbį.

Kalbėjosi Nijolė Čizikienė